

A BETŰSZÓK ÍRÁSMÓDJA EGY EMPIRIKUS VIZSGÁLAT TÜKRÉBEN

1. A betűszók a mai magyar szókészlet gyorsan növekvő és gyakran használt szeletét képezik. A felgyorsult élettempó nyelvi megnyilvánulásai, amelyekkel lépten-nyomon találkozhatunk az üzletek felirataiban, a különféle tartalmú plakátokon, telefonkönyvekben, szórólapokon, szinte behálózzák egész életünket. Használatuk azonban azt mutatja, hogy a hétköznapi írásgyakorlat igen nagy mértékben eltér a 11. kiadású szabályzatban foglaltaktól. Mindezt persze a helyesírási tudatlanság, tájékozatlanság számlájára is írhatnánk, ám az eltérések nagy száma valami komolyabb okra figyelmeztet. Jelen tanulmányomban a betűszók írásmódjában mutatkozó, a helyesírási normától eltérő írásformák vizsgálatára, valamint ezen írásmódok lehetséges okaira szeretnék kitérni.

Mielőtt azonban ezt megtenném, érdemes számba venni, hogy mit is ír elő a 11. kiadású helyesírási szabályzat ezen nyelvelemek írásmódjáról.

A vizsgálat szempontjából a szabályzat két megállapítása a döntő: egyrészt a betűszók írásmódjára vonatkozó, a szófaji hovatartozást figyelembe vevő megállapítása, miszerint a tulajdonnévi betűszók minden elemét végig nagybetűvel, a köznévi betűszókat pedig végig kisbetűvel kell írni; másrészt pedig az, hogy a betűszói előtagú szóösszetételek írásmódja kötőjeles (AkH. 2000).

Az első esetben a fő probléma az, hogy a nyelvhasználók többsége – a szabályzat ésszerű kategorizálása ellenére – ezen nyelvelemek írásmódját meglehetősen egységesen látja: a betűszókat végig nagybetűvel írja. Ennek a jelenségnek a meglétét mutatja az is, hogy az egyik, interneten található, rövidítéseket összegyűjtő honlapon (www.rovidites.hu) a betűszók mindegyike nagybetűvel szerepel, még a magyar köznévi is.

A betűszót tartalmazó szóösszetételek írásmódjában pedig a magyarzó utótagú szóösszetételek – például *taj(-)szám*, *PIN(-)kód*, *SMS(-)rendszer* stb. – okozhatnak nehézséget. Ezen szóösszetételek (amelyekben az utótag a betűszó valamely elemének megismétlése) írásmódja ugyanis nem tekinthető egységesnek, hiszen a helyesírási szakkönyvekben kétféle (kötőjeles és különírt) írásmóddal is találkozhatunk. Mindkét álláspont mellett szólnak érvek.

A helyesírási probléma bemutatását egy magyar betűszót tartalmazó szóösszetétel írásmódjának az elemzésével teszem még egyértelműbbé. Ez a betűszó a *taj* (= társadalombiztosítási azonosító jel), az utána álló köznévi utótag pedig a *szám*. A *taj* + *szám* összetétel helyes leírásával kapcsolatban kétféle írásmód figyelhető meg helyesírási szótáraink alapján. A Magyar helyesírási szótár a kötőjeles írásformát ajánlja (*taj-szám*), bizonyára a jelölenségből adódóan. Az Osiris Kiadó által nemrégiben megjelentetett Helyesírás című könyv viszont a különírás mellett voksol (*taj szám*). Ez utóbbi vélemény ugyanis azt veszi alapul, hogy a *taj* betűszó *j* eleme a *jelre* utal. A *jel* pedig lehet bármi, akár egy számsor is. Így tehát a betűszó és a köznévi utótag között nincs nyelvtani viszony. A köznévi utótag csupán kiegészíti, árnyalja a mozaikszó jelentését.

Az idegen eredetű betűszók helyesírásának megítélésében segítségünkre lehet a *taj(-)szám* írásmódjának kettős álláspontja, hiszen ebben az esetben is két álláspontot ütköztethetünk össze.

Nézzünk néhány példát!

- *PIN* (ang *personal identification number* 'személyazonosító szám'): ez a számsor megegyezik egy kóddal, tehát a *PIN kód* helyes leírása a különírás.
- *GSM* (ang inf *global system for mobile communication* 'egységes mobil távközlési rendszer'), *SMS* (ang *short messaging system* 'rövidüzenet-küldő rendszer'): mindkét betűszóban szerepel a *system* ('rendszer') szó, ebből adódóan itt is a különírás a helyes: *GSM rendszer*, *SMS rendszer*.
- *SIM* (ang inf *subscriber identity module* 'előfizető-azonosító modul' <rádiótelefonok azonosító kártyája>) Itt a *modul* szó utalhat a *kártya* szóra is, így a kötőjeles írásmód indokolatlan lenne: *SIM kártya*.
- *LCD* (ang inf *liquid crystal display* 'folyadékkristályos kijelző') Itt a kijelző jelentheti a monitort is, így az *LCD monitor* a helyes írásmód.
- *CD* (ang inf *compact disc* 'digitális lemez') → *CD lemez*
- *DVD* (ang *digital video disc* 'digitális videolemez') → *DVD lemez*
- *RAM* (ang inf *random access memory* 'közvetlen elérési memória') → *RAM memória*
- *ROM* (ang inf *read only memory* 'csak olvasható memória') → *ROM memória*
- *IP* (ang inf *Internet protocol* 'internetprotokoll') → *IP protokoll*
- *BASIC* (ang *Beginner's All-purpose Symbolic Instruction Code* 'Kezdők Általános Célú Szimbolikus Utasításkódja' <számítógépes programozási nyelv kezdők számára>) → *BASIC nyelv*. A *BASIC* betű-

szó felfejtett magyar jelentésében szereplő kód nem más, mint nyelvi jelrendszer.

- *ADSL* (ang inf *asymmetric digital subscriber line* 'aszimmetrikus digitális előfizetői vonal') → *ADSL vonal* (Gyurgyák 2005).

A helyesírási szakkönyvek (Magyar helyesírási szótár, Helyesírás) álláspontjának következtelensége az alábbi táblázatból válik egyértelművé.

<i>taj szám</i> (OH.)	<i>taj-szám</i> (MHSz.)
<i>PIN kód</i> (MHSz., OH.)	<i>PIN-kód</i> (?)
<i>GSM rendszer</i> (?)	<i>GSM-rendszer</i> (OH.)
<i>SMS rendszer</i> (?)	<i>SMS-rendszer</i> (?)
<i>SIM kártya</i> (OH.)	<i>SIM-kártya</i> (?)
<i>LCD kijelző</i> (OH.)	<i>LCD-kijelző</i> (?)
<i>CD lemez</i> (OH.)	<i>CD-lemez</i> (?)
<i>DVD lemez</i> (?)	<i>DVD-lemez</i> (OH.)
<i>RAM memória</i> (?)	<i>RAM-memória</i> (?)
<i>ROM memória</i> (?)	<i>ROM-memória</i> (?)
<i>IP protokoll</i> (OH.)	<i>IP-protokoll</i> (?)
<i>BASIC nyelv</i> (OH.)	<i>BASIC-nyelv</i> (?)
<i>Basic nyelv</i> (MHSz.)	<i>Basic-nyelv</i> (?)
<i>ADSL vonal</i> (?)	<i>ADSL-vonal</i> (?)
<i>HIV vírus</i> (OH.)	<i>HIV-vírus</i> (MHSz.)
<i>AIDS betegség</i> (?)	<i>AIDS-betegség</i> (?)
<i>SIDS szindróma</i> (?)	<i>SIDS-szindróma</i> (?)
	(MHSz. 1999)
	(Laczkó–Mártonfi 2004)

Láthatjuk tehát, hogy mindkét helyesírási nehézség komoly dilemma elé állíthatja a nyelvhasználót: a betűszók írásmódjában a már-már tendenciaszerű eltérés, a szóösszetételek esetében pedig a helyesírási szakkönyvek következtelensége mögött rejlő okok (vagyis szemléletbeli eltérések) jelenthetnek nehézséget. Épp ezért – úgy vélem – érdemes alaposabb vizsgálat alá vetni e két helyesírási jelenséget, s mindeközben talán az okokra és a helyes írásformákra is fény derül.

2. A betűszók írásmódjára vonatkozó empirikus vizsgálat

2.1. A vizsgálat céljai és a kiinduló hipotézisek

Vizsgálatom célja egyrészt az volt, hogy értékelhető adatokat kapjak a betűszók írásgyakorlatában mutatkozó jelenségekre, másrészt fontosnak tartottam annak felderítését is, hogy ezen jelenségek mennyire feleltethetők meg az 1984-es, 11. kiadású szabályzatban leírtaknak. A vizsgálat során a betűszók írásmódját két aspektusból vizsgáltam:

- Az első kutatási terület célja abból a kérdésfeltevésből adódott, hogy a beszélők nyelvi tudatában a betűszók mennyire alkotnak önálló és sajátos egységet, s ennek következményeként ez a sajátos egységként való kezelés milyen írásformát eredményez.
- A második vizsgálandó cél pedig a betűszót tartalmazó szóösszetételekre vonatkozott. A legfontosabb kérdés a következő: a betűszói előtagú összetételek leírásakor mennyire érvényesül a 287. passzus a) alpontjának analógiás hatása?

A vizsgálat hipotézisei – követve az előzőekben bemutatottakat – a következők:

- A betűszók sajátos egységei nyelvünknek. Ennek látszólag ellentmond, hogy névelőhasználatuk és toldalékolásuk a közönséges szavakra jellemző módon történik. Föltételezésem szerint azonban a beszélők ösztönösen más nyelvi alakulatként értelmezik ezeket a rövidítéseket. Ennek egyértelmű bizonyítéka a betűszók írásgyakorlatában mutatkozó, tipikusnak mondható írásmódot lehetne említeni, vagyis azt, hogy a nyelvi tudat úgy különbözteti meg ezeket a nyelvi elemeket a szókészlet többi részétől, hogy egységesen nagybetűvel szerepelteti. A hipotézisem tehát az, hogy a betűszók írásmódjában a nagybetűsítés érvényesül.
- A betűszói előtagú összetételeket egységesen kötőjellel jelölik az adatközlők. Sem nyelvtani, sem jelentésbeli szempontokat nem vesznek figyelembe, hanem a 287. szabálypont a) alpontjának analógiás hatásaként kötőjellel kapcsolják össze a betűszót és az utótagot.

Ezeket a hipotéziseket a mindennapos írásgyakorlatban mutatkozó, a helyes formától eltérő példákra alapozom; az összetételek írásában pedig a szabálykövetők analógiás gondolkodásmódját tudnám okként említeni.

2.2. Az alkalmazott módszer

A kutatásomban az egyik leggyakoribb adatgyűjtési módnak számító kérdőíves adatfelvételt alkalmaztam. Legnagyobb előnye, hogy rövid idő alatt nagyszámú adatközlő kérdezhető ki. Megnehezíti viszont ennek az aktív módszernek az alkalmazását az, hogy a valós nyelvi helyzet helyett direkt szituációt teremt: a mindennapi nyelvhasználatnál sokkal tudatosabb, megfigyeltebb nyelvhasználatról nyújt információkat (Kiss 1995: 42). Az írásgyakorlatot bemutató vizsgálódásnak viszont éppen ez a jó, hiszen egyrészt az írás sokkal tudatosabb, mint a beszéd, másrészt a helyes formától eltérő, tudatosan közölt alakulatok magas arányából feltételezhetjük azt is, hogy ezek az alakulatok sokkal nagyobb számban vannak jelen a kevésbé kontrollált helyzetekben. Így a megfigyelői paradoxon kevésbé érvényesül a mi esetünkben. A vizsgálódásnak mindazonáltal érvényesítenie kell a tudatosság enyhítésére kidolgozott módszereket: a különböző kérdőív-alkotási és lényegelterelő technikákat, amelyek célja, hogy elterelje a figyelmet a vizsgált nyelvi jelenségről (Kiss 1995: 36). A kérdőívben szereplő feladatokban pedig kontrollpéldákkal, azaz egy-egy nyelvi probléma többszöri előfordulásával kell ellenőriznünk, hogy a betűszókat egységesen írták-e az adatközlők.

2.3. A kutatásomban használt kérdőív bemutatása

A fejléc

A kérdőív első részében, a fejlécben, az adatközlők fontosabb adataira voltam kíváncsi. A legfontosabb információk az adatközlők szociokulturális háttérére (lakóhely, szülők iskolai végzettsége), nemére, életkorára és a betűszók helyes leírását feltételező, előzetes ismeretek fokára (például: iskolai végzettség, szakpár, évfolyam) vonatkoztak.

A szociokulturális háttér az adatközlők nyelvhasználatának, írásbeliségének egyik legfontosabb meghatározója. A szülők nyelvi igényessége, írásbeli tudatossága ugyanis a gyermek írásbeliségét is áthathatja, így mindenképpen számolnunk kell ezzel a tényezővel. Ugyanennyire fontos annak vizsgálata is, hogy az adatközlők mennyire kompetensek a betűszók helyesírásában, vagyis mennyire vannak birtokában azoknak az információknak, amelyeket a betűszók leírása előtt mérlegelni kell. Az előzetes tudásra vonatkoztak a fejléc következő részei: iskolai végzettség, szakpár, évfolyam, nyelvismeret, számítógépes ismeret.

A nyelvismeret és a számítógépes tájékozottság elsősorban az idegen eredetű betűszók írásmódjának mérésében lehetnek fontos szempontok. Az idegen eredetű betűszók írásmódjában ugyanis nem a magyar helyesírási

norma szerint járunk el, hanem az átadó nyelv, írás logikáját kell követnünk. Ezért az idegennyelv-tudást – mint ennek a logikának elengedhetetlen feltételét – mindenképpen figyelembe kell vennünk. A számítógépes ismeret pedig mindezek mellett rengeteg informatikai rövidítés ismeretét feltételezi.

A fejlécben szereplő adatokkal tehát minden számításba jöhető, a betűszók írásmódját befolyásolható tényezőt igyekeztem figyelembe venni.

A kérdőív további részei

A kérdőív további része két nagyobb egységre bontható. Az első feladat alkotja az első egységet, mivel a vizsgálandó nyelvi jelenség csak rejtetten, elfedve van jelen. A második egység pedig a 2. feladattól a 6. feladatig tart, s legfőbb jellemzője a tesztszerűség. A feladatok összeállításakor különösen fontos volt a változatosság kritériumának figyelembe vétele, hiszen minél színesebbek a feladatok, annál többféle gondolkodási művelet elvégzésére készítetik a megkérdezetteket. A 2. feladatban például a megadott nyelvi példák közül kellett kiválasztaniuk a megkérdezetteknek a véleményük szerint helyes alakot/alakokat. A 3. és a 6. feladatban pedig szavakat és nyelvi elemeket kapcsoltak össze, itt tehát a szerkesztés volt a gondolkodási művelet. A további feladatokban (a 4. és az 5. feladatban) a helyettesítés volt a főszerep.

A feladatok között mindemellett különbség van aszerint is, hogy a kutatási célok közül melyikre vonatkoznak. A 3. és a 7. feladatban elsősorban az összetételek különböző fajtáinak (ebben a tanulmányban csak a betűszói előtagú szóösszetételek írásmódjára térek ki), valamint a toldalékos alakoknak az írásmódja a vizsgált nyelvi jelenség. Persze ezekből a feladatokból is sokat megtudhatunk a betűszók kis- és nagybetűs írásáról, ugyanis a szavak és szóelemek összekapcsolása mellett a betűszókat alkotó betűk milyenségéről is dönteniük kellett az adatközlőknek. Mindkét gyakorlatban a „Figyeljen a kis- és a nagybetűs alakok helyes leírására!” utasítás figyelmezteti a megkérdezetteket erre a fontos szempontra.

A további feladatokban (a 2., a 4. és az 5. gyakorlatokban) a betűszókat alkotó elemek kis- vagy nagybetűs írása volt a fő vizsgálandó nyelvi jelenség.

A teljes kérdőív a mellékletben található.

2.4. Az adatközlők

Az adatközlők száma összesen 160 volt. A vizsgálat idején az Eszterházy Károly Főiskola hallgatói voltak. Az adatfelvétel a későbbi elemzési szempontokat figyelembe véve öt csoportban zajlott. Az első két csoport az elsőéves, és a felsőbb éves magyar szakos hallgatók köréből került ki. Fontos

szempont volt a nem magyar szakosok írásbeliségének a mérése is, így a harmadik és a negyedik csoport tagjait ők alkották. A két csoportra bontás oka ebben az esetben is az évfolyambeli különbség volt. Utolsó csoportként pedig – a nagyszámú idegen eredetű betűszó szókincsünkbe történő bekerülése okán – az angol szakos hallgatókat kérdeztem ki.

2.5. Az adatok elemzésének szempontjai

A vizsgálatomat öt csoportban végeztem el. A csoportok kialakításánál – s így a későbbi elemzésnél is – a szak/szakupár, az évfolyam és az idegen nyelv-ismeret voltak a legfontosabb szempontok, független változók. A szakpár a betűszók helyes leírását feltételező előzetes tudás mértéke miatt fontos, hiszen a magyar szakos hallgatók mindenképpen tájékozottabbak ebben a témában. Differenciálhatunk az adatközlők között az elvégzett évfolyamok szerint is. Az elsőéves, és a felsőbb éves hallgatók között ugyanis – legyenek azok magyar, nem magyar vagy akár angol szakos hallgatók – lehetnek különbségek a nyelvi kompetencia alapján (Kiss 1995: 64). Az idegen nyelv-ismeret pedig az idegen eredetű betűszók írásmódjának mérésében az adatközlők számának bővítésével nyújt tágabb perspektívát.

Az adatok elemzésének szempontjai, független változói tehát az előzőekben bemutatott tényezők voltak.

2.6. Az elemzés eredményei

Szociolingvisztikai kutatásom célja kettős volt: egyrészt a betűszók mint önálló egységek írásmódjára, másrészt a betűszók és más nyelvi elemek konstrukciójának írásbeliségére vonatkoztak. A két célkitűzés (és az ebből adódó hipotézisek) igazolása indokolja, hogy a kérdőív feladatainak elemzését két nagyobb egységben tárgyaljam. Az elemzési eredmények bemutatásának első egységében tehát az első célkitűzésre, a második egységben pedig a második célkitűzésre vonatkozó adatokat közlöm. További érdekes nyelvi jelenségekre figyelhetünk fel akkor is, ha a célok mellett a független változókból adódó adatokat is bevonjuk a vizsgálódásunkba. Az egyszerű számok mögött rejlő összefüggések felderítése következőképp a célok és a független változók mentén halad.

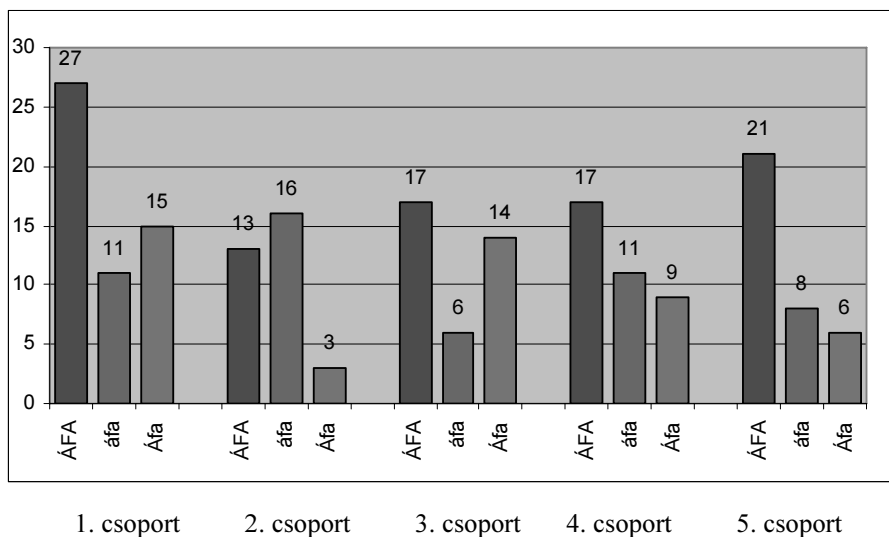
A tanulmány terjedelmi kötöttsége miatt csupán a feladatok legérdekesebb adatait mutatom be.

A betűszók írásmódjára vonatkozó feladatok adatai

a) Elsőként a 2. feladatban előforduló *áfa* betűszó írásmódváltozatainak adatait érdemes szemügyre venni.

A diagramban mind az öt – az előzőekben már bemutatott – csoport adatait közlöm. Az egyszerűség kedvéért a csoportokat sorszámnevvel jelölöm:

1. csoport: az elsőéves, magyar szakos hallgatók csoportja,
2. csoport: az elsőéves, nem magyar szakos hallgatók csoportja,
3. csoport: a felsőbb éves magyar szakos hallgatók csoportja,
4. csoport: a felsőbb éves nem magyar szakos hallgatók csoportja,
5. csoport: az angol szakos hallgatók csoportja.

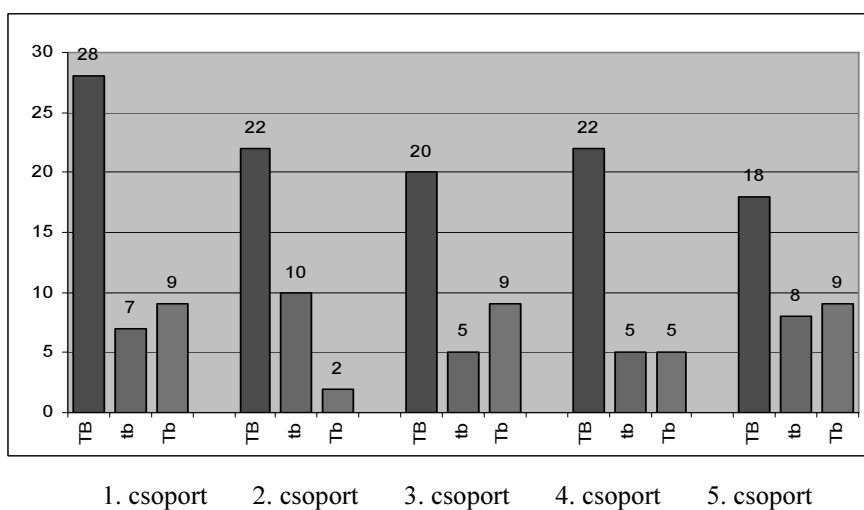
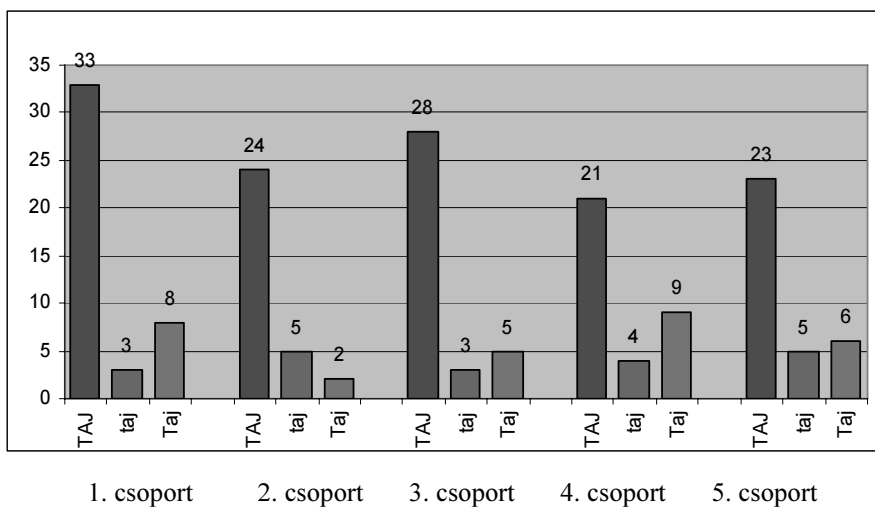

A diagramból leolvasható, hogy a nagybetűs írás a legszembevetőbbben az elsőéves, magyar szakos (a 40 megkérdezettből 27-en jelölték meg) és az angol szakos hallgatók (21-en választották az *ÁFA* írásmódot) körében érvényesült.

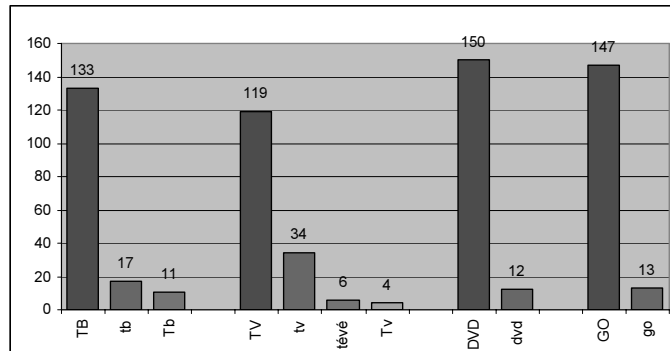
Az adatközlők további csoportjaiban ezzel szemben a helyesnek tartott forma (*áfa*) adatai megközelítették, sőt az elsőéves, nem magyar szakosok körében meg is haladták a végig nagybetűs alak adatait. Az *Áfa* írásmódot a magyar szakosok körében szintén sokan jelölték meg: a két csoport adatait összesítve a 60 megkérdezettből 29-en.

b) A második feladatban a legtanulságosabb, a föltételezésemet leginkább igazoló adatokat azonban a *taj* és a *tb* betűszók kapcsán találtam meg. Elég csak a diagramokra nézni (a csoportokat jelölő számok az előző felosztással megegyezők), s máris egyértelmű a nagybetűs írásmód kizárólagossága. Összesítve az adatokat talán még meglepőbb az eredmény: a *taj* esetében a

160 megkérdezettből 129, a *tb* esetében pedig 110 kérdőívkitöltő választotta a nagybetűs *TAJ*, illetőleg a *TB* írásformát.

c) Az összesített adatok alapján a betűszók írásmódjában érvényesülő nagybetűsítés leginkább a 4. feladatban érvényesült:

Ebben a feladatban a megadott megnevezéseket és szavakat kellett helyesen leírni, majd betűszóval helyettesíteni. A példák között tulajdonnevek és köznevek egyaránt voltak. A tulajdonnevek írásmódjában eltérés szinte nem is volt. A köznévi betűszók írásmódjában viszont annál inkább. A közneveket érintő eltérések mind az öt vizsgált csoportban hasonló arányokat mutattak, ez eredményezte végül az adatok összesítését.

d) S végül: ugyanilyen magas százalékos arányt mutat az 5. feladatban előforduló köznévi betűszók nagybetűs írásmódja is:

<i>ÁFA</i>	72% (115-en)
<i>EVA</i>	77% (123-an)
<i>HÖK</i>	78% (125-en)

A betűszót tartalmazó szóösszetételek írásmódjára vonatkozó feladatok adatai

A magyarázó utótagú szóösszetételek írásmódjára vonatkozó adatokat a következő táblázat tartalmazza. (A csoportok számjelölései ebben az esetben is megegyeznek a már korábban felvázoltakkal. L. 5. oldal.)

	1. csoport	2. csoport	3. csoport	4. csoport	5. csoport	Össz.
<i>PIN-kód</i>	29	23	20	18	20	110
<i>PIN kód</i>	2	—	5	2	8	17
<i>Pin kód</i>	4	1	3	2	—	10
<i>Egyéb</i>	4	6	2	8	2	22
<i>HIV-fertőzés</i>	22	16	17	16	14	85
<i>HIV fertőzés</i>	9	8	8	6	10	41
<i>Egyéb</i>	9	6	5	8	6	34
<i>ROM-memória</i>	21	14	18	18	20	91
<i>ROM memória</i>	15	10	9	7	7	48

<i>Egyéb</i>	4	6	3	5	3	21
<i>SMS-rendszer</i>	18	11	16	16	19	80
<i>SMS rendszer</i>	10	9	6	7	5	37
<i>sms-rendszer</i>	7	4	5	1	2	19
<i>Egyéb</i>	5	6	3	6	4	24
<i>LCD-kijelző</i>	11	14	17	12	13	67
<i>LCD kijelző</i>	20	10	9	9	8	66
<i>lcd kijelző</i>	5	—	—	3	2	10
<i>Egyéb</i>	4	6	4	6	7	27
<i>TAJ-szám</i>	16	15	11	10	8	60
<i>TAJ szám</i>	13	7	10	6	9	45
<i>taj-szám</i>	1	1	3	3	6	14
<i>Egyéb</i>	10	7	6	11	7	41
<i>SZJA-adó</i>	14	11	16	9	12	62
<i>SZJA adó</i>	13	11	6	6	9	45
<i>Szja-adó</i>	6	1	2	3	2	14
<i>szja-adó</i>	2	1	2	2	3	10
<i>?</i>	2	3	2	7	4	18
<i>Egyéb</i>	3	3	2	2	—	10

A táblázatból egyértelműen láthatjuk, hogy az írásmódok eloszlásának aránya minden csoportban hasonlóan alakult: a legtöbben a kötőjeles írásmódot tartották elfogadhatónak. Külön említést érdemel a *PIN-kód* kötőjeles írásmódjának magas aránya, a 160 megkérdezettből 110-en írták így. Eltérést csupán az *LCD-kijelző* írásmódjában tapasztaltam: a két írásforma, vagyis a kötőjelezés és a különírás ugyanolyan arányban fordult elő.

A legérdekesebb adatokat azonban a *taj-szám* és az *szja(-adó)* írásmódjában tapasztaltam: egyrészt a betűszók nagybetűs írásmódjának (már az előző részben is hangsúlyozott) magas arányát: a *TAJ* írásmódot 105-en, az *SZJA* írásmódot pedig 107-en tartották helyes megoldásnak; másrészt pedig azon egyszerű tényre, hogy a nyelvhasználók a betűszók szóösszetételekbe építése során sohasem a hosszabb formához kapcsolják az utótagot, hanem mindig a betűszóhoz. Ez az *szja(-adó)* esetében különösen szembeszökő. Az adatközlők nagy része ugyanis nem vette észre az utótag tautologikus jellegét, vagyis azt, hogy az *adó* szó a betűszó egyik elemének szó szerinti megismétlése. A megkérdezettek közül csak 18-an kifogásolták a betűszó utáni tagot (erre utal a táblázatban található kérdőjel), s mindannyiszor írásban is indokolták a véleményüket.

2.7. A vizsgálat tanulságai, következtetések

A vizsgálat tanulságai a hipotéziseknek megfelelően a következők:

a) A köznévi betűszók írásmódjában a nagybetűsítés érvényesül.

A megállapítás érvényességének bizonyításához elég csak megnéznünk a korábban már elemzett feladatok adatait, amelyek egyértelműen igazolják a végig nagybetűs írásmód magas arányát. A kontrollpéldák (vagyis egy-egy betűszó visszatérése más jellegű feladatokban) összevetése azonban még egybehangzóbbá teheti vizsgálatom eredményét. Épp ezért érdemes a feladatokban leggyakrabban visszatérő betűszókat, illetve írásmódjuk alakulását ennek megfelelően újból megvizsgálni. Ilyen betűszók az *áfa*, a *taj*, az *szja* és az intézménynévszerű elnevezések rövid alakjai (*hök/HÖK*, *go/GO*, *to/TO*).

Az *áfa* betűszó írásmódját négy feladatban három nézőpontból vizsgáltam. A 2. és az 5. feladatban magát a betűszót, a 6. feladatban annak toldalékos alakját (*áfás*), és végül a 3. és a 6. feladat egy-egy példájával az *áfa* betűszó szóösszetételekbe épülésének jelölését vizsgáltam. A nagybetűs írásmód szignifikáns különbségét leginkább a 2. és az 5. feladatban tapasztaltam, vagyis azokban az esetekben, amikor kizárólag a betűszó írásmódjára voltam kíváncsi. A 2. feladatban a 160 megkérdezettből 95-en (59%), az 5. feladatban pedig 115-en (72%) írták végig nagybetűvel az *áfa* betűszót. A toldalékos alak írásmódjában is hasonlóan magas volt az arány: 71 megkérdezett (44%) tartotta ugyanis helyesnek a három írásformában érvényesülő (*ÁFA-s*, *ÁFÁ-s*, *ÁFÁS*) nagybetűsítést. Mindezeketől eltérő adatokat csupán a szóösszetételek írásmódjában tapasztaltam. Az *áfásszámla-igény* (3. feladat) szóösszetételben 52-en, az *áfakulcs* (6. feladat) szóösszetétel esetében pedig 61-en gondolták inkább helyesnek az *ÁFA* írásmódot. Az *áfa* betűszó írásmódjának vizsgálatában tehát a hipotézisem csak félig-meddig igazolódott be.

Vizsgáljuk meg a többi betűszó írásmódjának alakulását is.

A *taj* betűszót az *áfához* hasonlóan önmagában (2. feladat), toldalékos formájában (*tajjal*; 6. feladat), valamint egy szóösszetételben (*taj-szám*; 3. feladat) vizsgáltam. A nagybetűs írásmód talán ebben az esetben a legnyilvánvalóbb. A 2. feladatban – az összesített adatok alapján – 129-en (80%), a 7. feladat toldalékos formájában (*TAJ-jal*, *TAJJAL*) 105-en (66%), és végül a szóösszetételben (*TAJ-szám*, *TAJ szám*) 97-en (61%) írták végig nagybetűvel a betűszót.

A *társadalombiztosítási azonosító jel* betűszói változatánál szintén sokan választották a hipotézisemnek megfelelő írásmódot: a 2. feladatban 107-en

(67%), a 6. feladat szóösszetételében (*taj-szám*) pedig 86-an (54%) tartották a nagybetűs írásmódot helyes megoldásnak.

Az adatok újbóli bemutatásának zárásaként végül érdemes nyomon követni a határesetnek számító, vagyis köznévként és tulajdonnévként is értelmezhető betűszók írásmódjának alakulását is. A végig nagybetűs írásmódot a *to/TO* (2. feladat) esetében 95-en (59%), a *go/GO* (4. feladat) esetében 147-en (92%), a *hök/HÖK* (5. feladat) esetében pedig 125-en (78%) támogatták.

Az előbbieken bemutatott betűszók nagybetűs írásmódjának százalékos adatait összesítve megállapíthatjuk, hogy az adatközlők 62%-a, vagyis több mint a fele a köznévi betűszókat is végig nagybetűs írásmóddal tartja inkább elfogadhatónak.

Mindemellett fontos megemlíteni azt is – bár az adatok összesítéséből erre következtetni lehet – hogy az adatok eloszlása a csoportokban hasonló arányban történt, nem igazán tapasztaltam különbséget a magyar és a nem magyar szakos hallgatók között.

b) A betűszók sajátos egységei nyelvünknek.

A betűszók írásmódjában érvényesülő nagybetűsítés okaként is értelmezhető a fenti megállapítás, vagyis úgy, hogy a nyelvhasználók azért írják végig nagybetűvel a betűszókat, mert a szóképzlet többi elemétől eltérő, sajátos szóalkotási módot éreznek mögötte. Mindezt az okfejtést a 4. és az 5. feladat minden kétséget kizáróan igazolta is. Mindkét feladatban a teljes szavaknak, megnevezéseknek, illetve azok rövidített, betűszói változatainak írásmódbeli különbségeit vizsgáltam.

Írásmódbeli eltéréseket a következő betűszók esetében tapasztaltam.

A *társadalombiztosítás* (4. feladat) szóösszetételt a megkérdezettek 62%-a (95-en), vagyis a többség, helyesen írta. Ennek betűszói változatánál viszont már nem érvényesítették ennyien a teljes alak köznévi jellegét, a megkérdezettek 90%-a végig nagybetűvel írta a betűszót. Még inkább láthatjuk az írásmódbeli eltéréseket az 5. feladatban, hiszen a teljes megnevezések ebben az esetben (helyes írásmóddal) adva voltak. A végig nagybetűs formát az *áfa* esetében az adatközlők 72%-a, az *eva* esetében 77%-a, a *tsz* esetében 75%-a, a *HÖK/hök* esetében pedig a megkérdezetteknek pedig 78%-a tartotta helyesnek. Láthatjuk tehát, hogy a teljes megnevezések helyes írásmódja ellenére a betűszókat igen magas arányban nagybetűvel írták. Persze mindezt a figyelmetlenség számlájára is írhatnánk, ha nem bizonyítaná a többi feladat is egyértelműen felvetéseim jogosságát.

c) A betűszókhöz kötőjellel fűzzük az utótagokat (a magyarázó utótagokat is).

A betűszói előtagú és magyarázó utótagú szóösszetételekre vonatkozó kutatásom legfontosabb tanulsága az volt, hogy a túlzott értelemtükröztetésnek hatalmas buktatói lehetnek: egyrészt egy szabálypontban is érvényesített írásmódot kérdőjelez meg, hiszen a vizsgált példák mindegyikére érvényes lehet a 287. a) alpont; másrészt pedig hatalmas tudásanyagot (idegennyelvtudást, helyesírási és számítógépes ismereteket) kíván meg a nyelvhasználótól.

Az értelemtükröztetés helyett tehát a már megalkotott szabálypontot kellene érvényesíteni a *PIN-kód*, az *SMS-rendszer*, az *ADSL-vonal* és a *taj-szám* stb. szóösszetételek írásmódjában is, amely írásmódot még inkább segítené a hasonló példák analógiás hatása. Az empirikus vizsgálatom is azt bizonyítja, hogy a kötőjeles írásmódnak van inkább létjogosultsága. Az első feladat kivételével ugyanis szinte minden esetben a kötőjeles írásmódnak volt a legmagasabb az aránya: a *PIN-kód* esetében például a 160 megkérdezettből 110-en, a *ROM-memória* esetében pedig 91-en fűzték kötőjellel a betűszóhoz az utótagot.

2.8. A helyesírási normától eltérő írásmódok okairól avagy betűszavaink egységesülő írásmódjáról

A betűszók nagybetűs írásmódjának meglétét mutatja – mint ahogy ezt már a tanulmány elején említettem –, hogy az egyik, interneten található, rövidítéseket összegyűjtő honlapon (www.rovidites.hu) a betűszók mind-egyike nagybetűvel szerepel. Az emberek nagyrészt sem szófajtani, sem más (jelentésbeli, etimológiai) szempontot nem követnek ebben az esetben, így a legegyszerűbb ezt a tendenciát tudatlanságnak, tájékozatlanságnak minősítenünk. A probléma azonban túlmutat ezen az egyszerűsítésen.

Megpróbálom számba venni azokat az okokat, amelyek ehhez a túlzott, már-már egységesülő írásmódhoz vezethettek. Első okként a tulajdonnévi betűszók kialakulásának elsődlegességét lehetne említeni a köznévekkel szemben. A legrégebbiek közé tartozik az *EMKE* (= Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület) és a különböző sportegyesületek nevei, mint az *FTC* (= Ferencvárosi Torna Club), az *MTK* (= Magyar Testgyakorlók Köre) és az *UTE* (= Újpesti Torna Egylet). Ez a szóalkotási mód ugyanis a nyolcvanas években kezdte el élni virágkorát, amikor a vállalatok, a szervezetek, a különböző intézmények elnevezései hosszúak és körülményesek lettek. Így a betűszók többsége tulajdonnévi – tehát minden eleme nagybetűs – volt. A néhány köznévi betűszó helyes leírásának bizonytalanságát tovább növelte, hogy

a legismertebb, mindenki által használt *áfa*, *taj*, *tb* stb. rövidítések sokszor kiemelt helyzetben (pl.: kártyákon, figyelemfelhívó táblákon) szerepeltek.

Napjainkban, a XXI. században a köznévi betűszók száma is jelentős növekedésnek indult, köszönhető ez a kommunikációs kultúra és közeg megváltozásának. Az internetes szlengehez például rengeteg mozaikszó tartozik, s ezek többnyire köznévi betűszók. A csevegőcsatornák használói persze rendre ismerik is ezeket, amelyek általában állandósult kifejezések, frázisok vagy pedig tipikus, gyakran ismétlődő társalgási fordulatok. A legtöbbet használt internetszlanges rövidítések: *SZVSZ* ('szerény véleményem szerint'), *SKH* ('semmi közöd hozzá'), *GYIK* ('gyakran ismételt kérdések'), *HT* ('hamarosan találkozunk'), *MJV* ('mindjárt jövök vissza'), *F/L?* ('fiú vagy lány vagy?'), *MCS* ('millió csók'). Láthatjuk, hogy köznévi jellegük ellenére ezeket is nagybetűvel írjuk. Mi lehet tehát ennek az oka?

Talán ebben az esetben a legindokolatlanabb tudatlanságról beszélni, hiszen a nagybetűsítésnek kiemelő szerepe van, és az egybetartozást, a közölnivaló fontosságát sugallja. A túlzott amerikai nyelvi nyomás, az angol szakkifejezések nagybetűs rövidítései sem hathatnak annyira, hogy egy ilyen, az elkülönülést annyira akaró csoportnyelvben ez a folyamat megjelenjen.

Itt valami komolyabb okkal kell számolnunk. Ez az ok pedig a vizsgálat tanúsága szerint abban rejlik, hogy nyelvünknek ezen szóalkotási eredményei külön egységeket, elemeket jelentenek. Ezt bizonyítja az is, hogy mind az írásgyakorlatban, mind pedig a szabályozásban általában a todaléket és az összetételi utótagot kötőjellel kapcsoljuk hozzájuk. A betűszókat azért kezeljük önálló egységként, mert nem szavak, hanem csak szavak kezdőbetűinek mozaikjai. Így ha kisbetűvel íránk egy mozaikszót, annak mozaikszó jellegét csupán akkor valószínűsíthetnénk, ha ismernénk az adott rövidítést. Más esetben azt mondhatnánk, hogy biztos kimaradt egy karakter, vagy elűtöttek valamit a billentyűzeten. A mozaikszó rövidítéssé egyértelműen a nagybetűs kiemelésből válik, ebből adódóan a rövidítés betűi nemcsak szókapcsolatok, összetételek kezdőbetűi, hanem ezek egysége rejtett üzenet arról, hogy mozaikszóval van dolgunk. Bár ez leginkább a világhálón történő párbeszédre lehet érvényes, mégis azt gondolom, ez az információ mai felgyorsult világunkban az egyik legfontosabb oka betűszavaink egységesülő írásmódjának.

Összegezés

Dolgozatom fő céljának a betűszók helyesírásában felmerülő új problémák, illetve következetlenségek bemutatását tartottam. Mindez azért fontos, mert a betűszók az egyik leggyorsabban változó részét képezik szókészle-

tünknek. A 11. kiadású szabályzat hiányosságait az empirikus vizsgálat egyértelműen igazolta, valamint azt is, hogy az írásgyakorlatban mutatkozó, a helyesírási normától eltérő jelenségek mögött komoly okkal/okokkal kell számolnunk. Az okok alaposabb megismerését egy ennél is kiterjedtebb vizsgálattal lehetne még inkább alátámasztani. Egy biztos: a 12. szabályzat megalkotásakor az írásgyakorlatban mutatkozó, tendenciaszerű jelenségeket figyelembe kell venni, és a magyar helyesírási logikának megfelelően pótolni kell a helyesírási szabályozás hiányosságait is.

Irodalom

A magyar helyesírás szabályai. 2000. 11. kiadás 12. lenyomat. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Deme László – Fábíán Pál – Tóth Etelka (szerk.) 1999. Magyar helyesírási szótár. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Gyurgyák János 2005. Rövidítésszótár. Osiris Kiadó, Budapest.

Kiss Jenő 1995. Társadalom és nyelvhasználat. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2004. Helyesírás. Osiris Kiadó, Budapest.

Melléklet

Kérdőív

Az itt következő adatokat tudományos vizsgálatához kérjük. Az adatokat bizalmasan kezeljük, illetéktelen személyek nem férhetnek hozzájuk. Segítségét köszönjük!

Neme: férfi nő	Iskolai végzettsége:.....
Születési éve:	Milyen jellegű iskolába járt korábban?.....
Lakóhelye:
Apja iskolai végzettsége:.....	Szak, szakpár:.....
Anyja iskolai végzettsége:	Évfolyam:
Számítógépes ismeret:.....	Nyelvismeret:.....
1. Csak felhasználói szinten	1. Alapfok
2. Valamilyen bizonyítvánnyal is rendelkezem	2. Középfok
3. Főiskolai, egyetemi végzettségem van számítástechnikából	3. Felsőfok

1. Javítsa ki az alábbi szöveg helyesírási és nyelvhelyességi hibáit!

Tanítsuk meg az idősebbeket a mobil telefon és az Internet használatára. Segítsük őket azzal hogy elmagyarázzuk az eszközök rendeltetését célját. A PIN-kód például biztonsági célt szolgál, a SIM kártya pedig a telefonba elhelyezett, az előfizetőazonosítására használt eszköz. Az SMS rendszernek köszönhetően rövid, szöveges üzeneteket is küldhetünk ismerőseinknek. Az Interneten a korlátlan beszélgetést az ADSL-vonal biztosítja. Nem halaszt-hassuk el ezeket személyesen is megmutatni. Ne mondhasssa senki ránk érzéketlenek vagyunk a nagyszüleinkel szemben. Minnél több erőt kívánok ehhez a nemes feladathoz.

2. A felsorolt példák közül válassza ki a helyes alakot! (Némely változatnál több megoldás is lehetséges!)

A	B	C	D	Válaszok
<i>ÁFA</i>		<i>áfa</i>	<i>Áfa</i>	
<i>VB</i>		<i>vb</i>	<i>Vb</i>	
<i>EB</i>		<i>eb</i>	<i>Eb</i>	
<i>AIDS</i>		<i>aids</i>	<i>Aids</i>	
<i>SMS</i>	<i>esemes</i>	<i>sms</i>	<i>Sms</i>	

SZJA		szja	Szja
EVA		eva	Eva
CD	cédé	cd	Cd
TAJ		taj	Taj
TB		tb	Tb
PHD	Phd	phd	PhD
TO		to	To

3. Szerkesszen az alábbi szavakból szószerkezeteket vagy szóösszetételeket! Figyeljen a kis- és a nagybetűs alakok helyes leírására!

pin, kód: _____
 áfás, számla, igény: _____
 hiv, fertőzés: _____
 rom, memória: _____
 taj, szám: _____
 apéh, ellenőr: _____
 uefa, kupa, döntő: _____
 kosár, eb, közép, döntő: _____
 úszó, eb: _____
 labda, rúgó, eb: _____

4. Írja le helyesen az alábbi megnevezéseket, szavakat, azután írja melléjük, milyen mozaikszóval szoktuk helyettesíteni őket!

EURÓPAI, UNIÓ: _____
 MAGYAR, LABDA, RÚGÓ, SZÖVETSÉG: _____
 EGYESÜLT, NEMZETEK, SZERVEZETE: _____
 JÓZSEF, ATTILA, TUDOMÁNY, EGYETEM: _____
 FERENC, VÁROSI, TORNA, CLUB: _____
 TÁRSADALOM, BIZTOSÍTÁS: _____
 TELEVÍZIÓ: _____
 GAZDASÁGI, OSZTÁLY: _____
 DIGITÁLIS, VIDEÓ, LEMEZ (digital video disc): _____

 SZEMÉLY, AZONOSÍTÓ, SZÁM (personal identification number): _____

 CSAK, OLVASHATÓ, MEMÓRIA (random access memory): _____

5. Helyettesítse mozaikszóval a mondatokban aláhúzott részeket!

Az Észak-magyarországi Áramszolgáltató Vállalat számlái tavaly óta átalánydíjas rendszerben készülnek.

Az általános forgalmi adó ebben az évben 5%-kal emelkedik.

A következő évben jelentkezni fogok az Eötvös Loránd Tudományegyetemre.

Az egyszerűsített vállalkozási adó egészen új adófajta.

A Magyar Televízió riporterét elbocsátották az állásából.

A termelőszövetkezetek célja az állami tulajdonba vett földek művelése volt.

A hallgatói önkormányzatok tüntetést szerveznek a tandíj bevezetése ellen.

6. Kapcsolja össze az alábbi szavakat, szóelemeket! Figyeljen a kis- és nagybetűs alakok helyes leírására!

áfa + *-s* = _____ *lcd* + *kijelző* = _____

gyed + *-t* = _____ *ensz* + *-vel* = _____

otp + *kölcsön* = _____ *tbc* + *-s* = _____

szja + *adó* = _____ *áfa* + *kulcs* = _____

taj + *-val* = _____ *nato* + *-beli* = _____

sms + *rendszer* = _____ *máv* + *járat* = _____